

იმამ ალის მნიშვნელობა შიიტური ისლამის რელიგიურ და ინტელექტუალურ ცხოვრებაში

მაია კაპანაძე

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი.

maiakappanadze@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7460-5374>

ქეთევან შოშიაშვილი

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი.

ketevan.shoshiashvili@ciu.edu.ge

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1542-5987>

DOI: <https://doi.org/10.52340/splogos.2025.10>

აბსტრაქტი

იმამ ალი ისლამის სულიერი სამყაროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი იყო. მოციქულ მუჰამმადის შემდეგ უპირველესი მუსლიმი და თორმეტ იმამთაგან პირველი. მიუხედავად იმისა, რომ იმამ ალის უკავშირდება ისლამში შიიტური მიმდინარეობის ჩამოყალიბება, ის ერთნაირადაა მისაღები როგორც შიიტი, ისე სუნიტი მუსლიმებისთვის. ისლამის ფუძემდებლის მუჰამმადის ნების შესაბამისად, ალი უნდა ვიგულისხმოთ ღვთის მოციქულის სულიერ მემკვიდრედ.

ალი იბნ აბუ თალიბი წინასწარმეტყველ მუჰამადის ბიძაშვილი და სიძე იყო. უნდა აღინიშნოს, რომ მოციქულ მუჰამადის გარდა, ისლამის ისტორიაში არ მოიპოვება ადამიანი, რომლის შესახებაც იმდენი დაიწერა, რამდენიც იმამ ალის შესახებ.

იმამ ალი იყო ერთ-ერთი პირველი, ვინც მოციქულ მუჰამადის ქადაგება იწამა და პირველი მუსლიმი გახდა. ის მუჰამადის ყველაზე ერთგულ თანამებრძოლად ითვლება. ამას ადასტურებს ის, რომ ალიმ ყველა ის სიძნელეები გადალახა, რაც მუჰამადმა მისი მოღვაწეობის მექისა და მედინის პერიოდში.

მიუხედავად იმისა, რომ ალი მუჰამადის პირდაპირი მემკვიდრე იყო, მას ხალიფად გახდომამდე საკმაოდ რთული და გრძელი გზა ღირსეულად გაიარა. ამიტომაც არის ის ძვირფასი ყველა მუსლიმისათვის. დიდია იმამ ალის მნიშვნელობა შიიტური ისლამის რელიგიურ და ინტელექტუალურ ცხოვრებაში.

საკვანძო სიტყვები: მოციქული, იმამი, ისლამი, შიიზმი, სუნიზმი.

Imam Ali - One of the Key Representatives of the Islamic Spiritual World

Maia Kapanadze

Associate Professor,

Caucasus International University

Mail: maiakapanadze@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7460-5374>

[Ketevan Shoshiashvili](#)

Associate Professor,

Caucasus International University

ketevan.shoshiashvili@ciu.edu.ge

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1542-5987>

Abstract

Imam Ali is one of the important representatives of the Islamic spiritual world, the first Muslim after the Messenger of God, Muhammad, and the first of the twelve Imams. Although his name is associated with the establishment of the Shiite direction in Islamism, it is Imam Ali who is equally acceptable to both Shiite and Sunni Muslims. According to the will of Muhammad, the founder of Islam, Ali should be understood as the spiritual successor of the Messenger of God. Ali Ibn Abu Talib was the cousin and son-in-law of Prophet Muhammad. It should be noted that except for Prophet Muhammad, there is no other person in the history of Islam who has been written about as much as Imam Ali. It should be noted that Iman Ali was one of the first to believe in the preaching of the Prophet Muhammad and became the first Muslim. He became Muhammad's most loyal companion, always distinguished by his loyalty. This is confirmed by the fact that Ali overcame all the difficulties that Muhammad faced during his ministry in Mecca and Medina. Although Ali was the direct heir of Muhammad, he had to go through a rather difficult and long path before becoming the caliph. He walked this path with dignity. That is why he is precious to all Muslims. Iman Ali's importance in the religious and intellectual life of Shiite Islam is great.

Keywords: Messenger, Imam, Islam, Shiism, Sunnism.

მოციქულ მუჰამადის ბიძაშვილი, მეოთხე მართლმორწმუნე ხალიფა ალი დაახლოებით 600 წელს (ჰიჯრიდან 23 წლით ადრე) დაიბადა ქ. მექაში, ქააბას სახლში. მისი მშობლები იყვნენ აბუ თალიბი (მოციქულ მუჰამადის ბიძა) და ფატიმა ბინთ ასადი. დედამისი დაახლოებით 662 წელს (ჰიჯრის 40 წელს), რამაზანის თვის 27-ში ქ. ქუფაში გარდაიცვალა. ის დასაფლავებულია შიიტთა წმინდა ქალაქ - ნაჯაფში (ერაყში). იმამ ალის მამა - აბუ თალიბი, არ იყო მხოლოდ მოციქულ მუჰამადის ბიძა. მოციქულის პაპის გარდაცვალების შემდეგ აბუ თალიბი მისი მეურვე გახდა. როდესაც ალი ხუთი წლის იყო, მამამისი გალატაკდა. იგი მოციქულმა მუჰამადმა და მისმა მეუღლემ - ხადიჯამ აიყვანეს

და გაზარდეს. ტრადიციის თანახმად, ალი გახდა მეორე ადამიანი (10 წლის ასაკში) ხადიჯას შემდეგ, რომელმაც მიიღო ისლამი.⁹⁸

ალის მამის - აბუ თალიბისა და მუჰამადის მეუღლის, ხადიჯას გარდაცვალების (619 წ.) შემდეგ მოციქული იძულებული გახდა მექა დაეტოვებინა და იასრიბში (შემდგომში მედინა) წასულიყო. მექიდან მუჰამადის წასვლის განზრახვაზე იცოდნენ მისმა მტრებმა. მუჰამადმაც იცოდა, რომ მის მოსაკლავად რომ ემზადებოდნენ. ის დათანხმდა, ღამით, სიბნელეში ერთი ადამიანის თანხლებით გასულიყო მექიდან. მკვლელებს უნდა ეფიქრათ, რომ წინასწარმეტყველი თავის სახლში იყო. ამიტომ, ვიღაც უნდა ჩაწოლილიყო წინასწარმეტყველის საწოლში. ამ მოვალეობის შესრულება, მისი სიცოცხლის გადარჩენა, საკუთარ თავზე ალიმ აიღო. ის საწოლში ჩაწვა. როდესაც მკვლელები შევიდნენ მუჰამადის სახლში, მის ნაცვლად იქ ალი დახვდათ.⁹⁹

ეს იყო ალის მამაცობისა და თავგანწირვის მაგალითი. მისი გმირული ქმედებები მრავალ ბრძოლაში გამოჩნდა, რომელიც მან მუჰამადის გვერდით გადაიტანა. ალი გამოირჩეოდა ღვთისადმი რწმენაში. მას არასდროს გაუკეთებია რაიმე რწმენის გარეშე,¹⁰⁰

იმამ ალის 63 წლიანი ცხოვრება შეიძლება დაიყოს 5 განსხვავებულ პერიოდად, რომლებიც ერთმანეთისგან გამოყოფილია მისი მნიშვნელოვანი ცხოვრებისეული მოვლენებით:¹⁰¹

1. ალის დაბადებიდან მუჰამადის წინასწარმეტყველად დადგენამდე (600-610 წლები);
2. ალის ცხოვრების მეორე პერიოდი, რომელიც ათ წელზე ოდნავ მეტხანს გაგრძელდა, იწყება 610 წელს და გაგრძელდა წინასწარმეტყველის იასრიბში (მედინაში) გადასვლამდე (ჰიჯრამდე, 610-622 წლები);
3. იმამ ალის ცხოვრების მესამე პერიოდი კი არის დროის მონაკვეთი ჰიჯრიდან, წინასწარმეტყველის გარდაცვალებამდე (622-632 წლები);

⁹⁸ ფაშვაი მ. წმინდა იმამების ცხოვრება და მოღვაწეობა ისტორიის გადასახედიდან. სპარსულიდან აზერბაიჯანულად თარგმნა რ. იგიდოვმა. აზერბაიჯანულიდან ქართულად თარგმნა ო. ქაზიმოვმა. თბილისი, 2016. გვ, 7-11.

⁹⁹ სეიდ ჯაფარ შაჰიდი, ცხოვრება მუჰამადისა. სპარსულიდან თარგმნა ნ. ბართაიამ. თბილისი, 2008. გვ, 115.

¹⁰⁰ ლინკსი დ. ცხოვრება მუჰამადისა. თბილისი, 2008. გვ, 23.

¹⁰¹ იმამ ალის გამონათქვამები. თარგმნა ი. მამედლიმ. თბილისი, 2002 გვ, 4.

4. მეოთხე პერიოდი - წინასწარმეტყველის გარდაცვალებიდან ალის გახალიფებამდე (აბუ-ბაჟრის, ომარის, ოსმანის ხალიფობის პერიოდები, 632-658 წლები);

5. მეხუთე პერიოდი - იმამ ალის ხალიფობის პერიოდი, მის მოწამეობრივად აღსრულებამდე (658-661 წლები).¹⁰²

ჩამოთვლილი ხუთი პერიოდიდან, აღნიშნულ სტატიაში, მეტ ყურადღებას მეოთხე და მეხუთე პერიოდებზე გავამახვილებთ.

იმამების რელიგიური წინამძღვრობის საკითხი წინასწარმეტყველ მუჰამმადის გარდაცვალებიდან 632 წლიდან (პიჯრის 11 წელი) იმამ ჰასან ასკარის გარდაცვალებამდე, 882 წლამდე, (პიჯრის 260 წელი) დაახლოებით ოთხი ეტაპისგან შედგება. ყოველი ეტაპი, იმამების პოზიციების გათვალისწინებით, რიგი თავისებურებების შემცველია. ყურადღებას მხოლოდ ორ ეტაპზე გავამახვილებთ:

1. იმამის მომთმენელობა ან მბრძანებლებთან მორიგების ეტაპი: აღნიშნული პერიოდი წინასწარმეტყველ მუჰამმადის გარდაცვალებიდან, ალის ფაქტობრივ გახალიფებამდე ჟამს მოიცავს;

2. იმამ ალის ხალიფად მოსვლის ეტაპი: ეს პერიოდი ალის 4 წლისა და 9 თვიანი ხალიფობის ხანას, შემდეგ კი - იმამ ჰასანის რამდენიმე თვიანი ხალიფობის დროს მოიცავს. ამ ეტაპის ხანმოკლეობის მიუხედავად, ორივე იმამი - ალიც და ჰასანიც მტრებიდან მრავალ პრობლემას წააწყდნენ. ამავე დროს, აღნიშნული პერიოდი (668-663 წლები) ერთ-ერთ უბრწყინვალეს ეტაპად არის მიჩნეული.¹⁰³

632 წელს, როდესაც მუჰამმადი მედინაში დაბრუნდა ბოლო პილიგრიმიდან, მან ალის შესახებ განცხადებები გააკეთა, რომლებიც ძალიან განსხვავებულად იქნა განმარტებული სუნიტებისა და შიიტების მხრიდან.

ორივე ტრადიციის თანახმად, მუჰამმადმა თქვა, რომ ალი იყო მისი მემკვიდრე და მეგობარი და ვინც წინასწარმეტყველს მიიღებდა თავის მავლად („ბატონი“ ან „სანდო მეგობარი“), უნდა მიეღოთ ალიც, როგორც მისი მავლა.

¹⁰² იმამ ალის გამონათქვამები. თარგმნა ი. მამედლიმ. თბილისი, 2007. გვ, 5.

¹⁰³ იმამ ალის გამონათქვამები. თარგმნა ი. მამედლიმ. თბილისი, 2018. გვ, 7.

შიიტებმა ეს განცხადება ჩათვალეს წინასწარმეტყველის მიერ ალის გამოცხადებად, როგორც მის მემკვიდრედ და პირველ იმამად. ამის საპირისპიროდ, სუნიტებმა მუჰამადის ეს განცხადება აღიქვეს, როგორც წინასწარმეტყველის ალისთან სიახლოვის გამოხატულება. რაც საზოგადოების თვალში ცხადყოფდა მის სურვილს: ალის, როგორც მის ბიძაშვილსა და სიძეს, მისი სიკვდილის შემდეგ, დაემტკიცებინა ოჯახზე პასუხისმგებლობა.¹⁰⁴

უნდა აღინიშნოს, რომ ალი იყო წინასწარმეტყველ მუჰამადის გარდაცვალების შემდეგ, მისივე შექმნილი სახელმწიფოს მმართველი, მემკვიდრე და უფლებამოსილი პირი. რადგან ისლამურ სამყაროში, წინასწარმეტყველის გარდა, სათნოებით, ღვთისნიერებით, შარიათის ცოდნითა და მსგავსი კეთილშობილური თვისებებით ალიზე უპირატესი არავინ იყო.

არსებობდა ვარაუდი, რომ წინასწარმეტყველის გარდაცვალების შემდეგ ახლადშექმნილ მუსლიმურ სახელმწიფოს ალი უხელმძღვანელებდა, მაგრამ ასე არ მოხდა. ხალიფას შერჩევის წესი წინასწარმეტყველის გარდაცვალების შემდეგ სრულიად შეიცვალა. ცვლილებების შედეგად, ალი პოლიტიკურ არენასა და ხელისუფლების სადავეებს გარკვეული დროით ჩამოაშორეს.¹⁰⁵

ალი ახლადშექმნილ სახელმწიფოსათვის რაიმე ზიანის მიყენების მცდელობასაც კი ძალიან კრიტიკულად აღიქვამდა და სახელმწიფოს წინაშე მდგარ ნებისმიერ პრობლემას აპროტესტებდა. იმამ ალის ასეთი მიდგომა, სახელმწიფოსთან მიმართებაში, მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ ცხადყო.¹⁰⁶

ასეთ ვითარებაში ალი ორ მთავარ გზაგასაყარზე უნდა დამდგარიყო:

I. ან ისლამური სახელმწიფოს ახალი ხელისუფლება უკანონოდ ეცნო და მომხრეების მხარდაჭერით დაესაკუთრებინა ძალა-უფლება;

II. ან არსებულ სინამდვილეს შერიგებოდა.

ალიმ - მეორე გზა აირჩია.

¹⁰⁴ "Sahih Muslim 1532b - The Book of Transactions - كتاب أبي يعقوب - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)". sunnah.com. Retrieved 26 January 2024. გვ. 57-66.

¹⁰⁵ Jumpto:a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z aa ab ac ad ae af ag ah ai Afsaruddin & Nasr 2023.98. Al-Nawawi, Yahya bin Sharaf. Tahdhibul Asma Wal Lughat. Rufoof. pp. vol. 1. ISBN 9786338026356. გვ. 409.

¹⁰⁶ Jumpto:a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z aa ab ac ad ae af ag ah ai aj ak al am an Poonawala 1982. გვ. 114.

მან, 632 წელს, მუჰამმადის გარდაცვალების შემდეგ, მოვლენათა განვითარების შედეგად გადაწყვიტა, რომ ხელისუფლების ძალისმიერი გზით ხელში ჩაგდების შემთხვევაში, წინასწარმეტყველის 23 წლის განმავლობაში გაწეული ჯაფა ფუჟად ჩაივლიდა.

თავად ალი, ამ საკითხს, ერთ-ერთ ქადაგებაში ასე განიხილავს: „მე

ხელისუფლებაზე უარი განვაცხადე და განზე გავდექი. თავში მიტრიალებდა აზრები, მარტოდმარტო აღვმდგარიყავი ჩემი და ხალხის უფლებების დასაცავად, თუ ამ დაძაბულ ვითარებასა და ბოროტებაში დავრჩენილიყავი და მოთმინება გამომეჩინა. ასეთმა ვითარებამ ასაკოვნები დააძაბუნა, ახალგაზრდები კი ერთბაშად დააბერა. მორწმუნეები მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ტანჯვისთვის იყვნენ განწირულნი. ბოლოს დავინახე, რომ მოთმენა საღ აზრთან უფრო ახლოსაა, ამიტომ თმენა ვარჩიე. ნათლად ვხედავდი, ჩემს მემკვიდრეობას როგორ იტაცებდნენ და ითვისებენ" ¹⁰⁷

ამ გადაწყვეტილების შესახებ ის სხვა სიტყვებშიც მიუთითებს: მაგალითად, როცა საბჭომ ხალიფობა ოსმანის სასარგებლოდ გადაწყვიტა, ალიმ საბჭოს წევრებს ასე მიმართა „მე რომ ხალიფად ყოფნაზე უფრო მეტი უფლებამოსილება გამაჩნია, კარგად მოგეხსენებათ. ვფიცავ უფალს, რომ მოთმენას ვარჩევ". ¹⁰⁸

ალიმ აჯანყების გზით ხალიფობის ხელში ჩაგდების შემთხვევაში მოსალოდნელი საფრთხეების გაჩენა გაითვალისწინა. ჩნდება კითხვა - ახალ საფუძველჩაყრილ სახელმწიფოს რა საფრთხეები შეიძლება დამუქრებოდა?

ალი მისთვის კუთვნილი ხალიფობის მისაღებად რომ აჯანყებულიყო, მისი მომხრეების უმრავლესობას ბრძოლაში დაკარგავდა. გარდა ამისა, ალის ხალიფობაზე უარის მთქმელი წინასწარმეტყველ მუჰამმადის მომხრეებიც დაიხოცებოდნენ. ამიტომაც „თმენის გამოჩენა და მუსლიმებს შორის განხეთქილების ჩამოგდება სისხლის ღვრაზე ბევრად უკეთესი იქნებოდა" ¹⁰⁹

წინასწარმეტყველ მუჰამმადის სიცოცხლის ბოლო ხანებში მრავალი გამუსლიმებული არაბული ტომი ისლამის მოძღვრებას კარგად არ იყვნენ გაცნობილები და შესაბამისად, რწმენით არ გამოირჩეოდნენ. როგორც კი წინასწარმეტყველის გარდაცვალება შეიტყვეს, ამ

¹⁰⁷ Jump up to: a b c d e f Buehler 2014, 33, 185-186).

¹⁰⁸ Jump up to: a b c d e f Buehler 2014, 83, 187.

¹⁰⁹ Jump up to: a b Schmucker 2012. 83, 95

ტომებიდან ბევრი მათგანი ისევ კერპთაყვანისმცემლობას დაუბრუნდა და მედინაში ისლამური ხელისუფლების საწინააღმდეგო ქმედებები წამოიწიეს. მათ ჯარის შეგროვებაც კი დაიწყეს და ამით მედინა საფრთხის წინაშე დააყენეს. ამ მოძრაობის საპასუხოდ ახლად ჩამოყალიბებულმა ხელისუფლებამ მათ წინააღმდეგ ჯარი შეკრიბა და აჯანყება ჩაახშო.¹¹⁰

ასეთ ვითარებაში იმამ ალის კიდევ ერთი აჯანყება ვერაფრით გამართლდებოდა. ის ეგვიპტის მოსახლეობისადმი გაგზავნილ წერილში ამ საკითხს ეხება; „არასდროს მომივიდიდა აზრად, რომ არაბები წინასწარმეტყველის გარდაცვალების შემდეგ იმამათს და წინამძღვრობას მის ოჯახს წაართმევდნენ და ხალიფობას განმარიდებდნენ. მე ძალიან მალეღვებ, რომ ხალხი აბუ ბაქრის გარშემო შემოკრებილი და მას ემორჩილებიან“.¹¹¹

ალი ამ საკითხს მისი ხალიფად არჩევის პირველ დღეებშიც შეეხო. ის წინასწარმეტყველის მეჩეთში (მედინაში) შეკრებილ ხალხს შეხვდა და მიმართა: „წინასწარმეტყველის ჩვენგან წასვლის შემდეგ ვფიქრობდი, რომ ხალიფობის თაობაზე არავის შევეცილებოდი, რადგან ეს ჩვენი უფლებამოსილება იყო იქედან გამომდინარე, რომ წინასწარმეტყველის სახლეულს წარმოვადგენთ. მაგრამ მოხდა პირიქით, ჩვენი უფლებები უფლებელყოფილი იქნა - ხალიფობა სხვის ხელში აღმოჩნდა. მუსლიმებს შორის განხეთქილება კერპთაყვანისმცემლობის დაბრუნებისა და ისლამის განადგურების საფრთხე რომ არ ყოფილიყო, მე მათ საკადრისად მივუზღავდი“.¹¹²

კერპთაყვანისმცემლების მხრიდან აჯანყების საფრთხის გარდა, გაჩნდნენ ცრუ წინასწარმეტყველები. მათ თავიანთ ირგვლივ ხალხი შემოიკრიბეს და მედინაზე (ყოფილი იასრიბი) გალაშქრება განიზრახეს.¹¹³ ესეც ერთ-ერთ საფრთხედ ითვლებოდა, მაგრამ მუსლიმთა გაერთიანებამ ეს მოსალოდნელი საფრთხე მოსპო.

მუსლიმთათვის საფრთხეს აღმოსავლეთ რომის იმპერიაც ქმნიდა. ზემოთ მოტანილ არგუმენტებიდან გამომდინარე, უნდა აღინიშნოს, რომ ალი ხალიფობისათვის ბრძოლაში რომ ჩაბმულიყო, მუსლიმებს შორის სამოქალაქო ომი დაიწყებოდა.

¹¹⁰ Jump up to:a b Schmucker 2012. გვ 98.

¹¹¹ Jump up to:a b Madelung 1997, გვ 24.

¹¹² Jump up to:a b Madelung 1997, გვ. 26.

¹¹³ Qutbuddin 2006. გვ. 248.

ნათელია, რომ ალიმ მოთმინებითა და შიორსმჭვრეტელობით ისლამური საზოგადოება ხიფათისაგან იხსნა. მუსლიმთა გახლეჩის შიში რომ არ ყოფილიყო, ალი სხვებს გახალიფების საშუალებას არ მისცემდა.

ალის მოღვაწეობა ხალიფობის პერიოდში. ალის ხალიფობის პერიოდის (658-661 წლები) მოღვაწეობა შემდეგ სფეროებს მოიცავდა; ყურანის განმარტება და აიებში რთულად აღსაქმელი ადგილების ახსნა-განმარტება: მუჰამადის გარდაცვალების შემდეგ ისლამის შესახებ დაინტერესებული და მედინაში ჩასულ მსოფლიო მეცნიერთა შეკითხვებზე, განსაკუთრებით კი- იუდეისტური და ქრისტიანული რელიგიის მიმდევარი მეცნიერების შეკითხვებზე არგუმენტირებული პასუხის გაცემა.

ალიმ კარგად იცოდა ძველი აღთქმა და სახარება. აქედან გამომდინარე, მედინაში ჩამოსულ მეცნიერთა შეკითხვებზე ძველი აღთქმისა და სახარების კარგი მცოდნის, ალის გარდა, მათ პასუხს ვერავინ სცემდა. მუსლიმთაგან შეკითხვებზე პასუხს თუ ვერავინ გასცემდა, ეს მაშინდელი ისლამური სამყაროსათვის დიდი დარტყმა იქნებოდა.

ისლამში არსებული სჯულის კანონების ახსნა, მათი განხილვა და ჰაზაგათი იმდენად იყო ერთმანეთზე გადაჯაჭვული, რომ ყადიებიც კი მათ ახსნაში უძლურები იყვნენ. ამგვარ განხილვებში ალი იღებდა მონაწილეობას, რადგან ის, ამ საქმეში ყველაზე ჩახედული იყო. ალის მსგავსი ვინმე რომ არ ყოფილიყო, ისლამის საწყის პერიოდში მრავალი საკითხი გაურკვეველი დარჩებოდა.¹¹⁴

წინასწარმეტყველ მუჰამადის გარდაცვალების შემდეგ მსგავსი საკითხების წამოჭრა, მათი გადაწყვეტის უნარი და სათანადო ცოდნა მხოლოდ ალის ჰქონდა, ამიტომ მისი ხალიფობის საკითხი სულ უფრო მეტად აქტუალური ხდებოდა. ალის მიერ ჰაზავიებისა და ყურანის აიების გაზნარტებებმა მრავალ ჰადისში და წიგნში ჰპოვა თავისი ადგილი.

ალი უპატრონოთა და უპოვართა დამხმარე იყო. ის საკუთარი შრომით აშენებდა ბაღ-ვენახებსა და გასცემდა უპოვართათვის წყალობას. სახელმწიფო მმართველობაში მყოფი პოლიტიკოსები სხვადასხვა სირთულეებიდან თავის დასაღწევად მხოლოდ ალის მიმართავდნენ, როგორც სანდო მრჩეველს. ალი მისთვის დამახასიათებელი სწორი ხედვით უხსნიდა მათ და სწორ გზას უჩვენებდ. ¹¹⁵

¹¹⁴ Levi Della Vida & Houry 2012.გვ. 26.

¹¹⁵ Nasr et al. 2015, . გვ. 18.

ახლად ჩამოყალიბებული სახელმწიფოს მთავარ მტერთაგან ერთ-ერთი რომის იმპერია იყო. წინასწარმეტყველი მუჰამმადი რომის იმპერიიდან მოსალოდნელ საფრთხეებს დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა. მან დაახლოებით 630 წელს (ჰიჯრის რვა წელს) ჯაფარი-თაიარის სარდლობით სირიის მიმართულებით ჯარი გაგზავნა, მაგრამ ისლამურმა ჯარმა სამი მეთაური და უამრავი მხედარი დაკარგა ამ ბრძოლაში და დამარცხებული დაბრუნდა მედინაში. მომდევნო წელს, წინა წლის დამარცხების საპასუხოდ, წინასწარმეტყველი დიდი ჯარით წავიდა თაბუკის მიმართულებით, მაგრამ მუსლიმები ისე დაბრუნდნენ უკან, რომ მტერს არ შეხვედრიან. ამ ლაშქრობას მთელი რიგი ბრწყინვალე შედეგები მოჰყვა, მაგრამ რომაელების მხრიდან საფრთხე მაინც იყო. მუჰამმადმა სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებში, უკვე ავადმყოფობით შეწუხებულმა, მუსლიმთა ჯარი კიდევ გაგზავნა სირიის მიმართულებით. როდესაც ჯარი მედინას რამოდენიმე კილომეტრით გასცდა, მუჰამმადი გარდაიცვალა.¹¹⁶

წინასწარმეტყველის გარდაცვალების შემდეგ პირველი მართლმორწმუნე ხალიფა აბუ ბაქრი (632-634 წწ.) რომაელების წინააღმდეგ ბრძოლაში ორჭოფობდა, ვერ გადაეწყვიტა, შებრძოლებოდა თუ არა რომაელებს. აბუ ბაქრმა მის მომხრეთა ერთი ჯგუფი დაიბარა და რჩევა ჰკითხა, როგორ მოქცეულიყო რომაელების წინააღმდეგ. ყოველმა მათგანმა ამ საკითხზე მას განსხვავებული რჩევა მისცა. აბუ ბაქრი რჩევებმა არ დააკმაყოფილა და ამიტომ ალის მიმართა. ალიმ, აბუ ბაქრი წინასწარმეტყველის ბრძანების შესრულების აუცილებლობაში დაარწმუნა და უთხრა, თუ შეებრძოლები რომაელებს, აუცილებლად გამარჯვებას მოიპოვებო. ამით ალიმ გაამხნევა ხალიფა აბუ ბაქრი. რჩევებს იმამ ალისგან იღებდნენ ომარი და ოსმანიც.¹¹⁷

ხალიფა ოსმანის ჩავარდნებმა მმართველობასა და ფინანსებში, ხაზინის არამიზნობრივად ხარჯვამ, კომპეტენტური პირების თანამდებობიდან მოხსნამ და მათ ადგილზე თავისი ახლობლებისა და არაკომპეტენტური პირების თანამდებობებზე დანიშვნამ ხალხი ხალიფა ოსმანის წინააღმდეგ განაწყო და ოსმანისაგან უღირსი ადამიანების სამსახურიდან დათხოვნა მოითხოვეს. ამაზეც ხალიფასგან უარი

¹¹⁶ Shah-Kazemi 2019, pp. 89–90. გვ. 88;89.

¹¹⁷ Shah-Kazemi 2019, pp. 89–90. გვ. 93-96.

მიიღეს, რასაც აჯანყება მოჰყვა. ამ აჯანყებამ ოსმანის სიცოცხლე შეიწირა. ამის შემდეგ ხალხმა ალი აირჩია ხალიფად.¹¹⁸

ალის ხალიფობის პერიოდი ერთ-ერთი ყველაზე მღელვარე პერიოდი იყო მის ცხოვრებაში. ყურეიშის ტომის მრავალი წევრი მის წინააღმდეგ გამოვიდა, რადგან ის იცავდა ჰაშიმიტების უფლებებს. ჰაშიმიტები იყვნენ ყურეიშის ტომის ის გვარი, რომელსაც წინასწარმეტყველი მუჰამმადი და ალი ეკუთვნოდნენ. ალის ოპონენტებს შორის უპირველესი იყო სირიის მმართველი მუავია.

ალის მხარს უჭერდნენ ერაყელები. სანამ ის მუავიას წინააღმდეგ მოქმედებაზე გადავიდოდა, უნდა გამკლავებოდა მის წინააღმდეგ მიმდინარე აჯანყებებს. რომელსაც შეუერთდა აიშა, აბუ ბაქრის ასული და მუჰამმადის მეუღლე. ალიმ აჯანყებულებთან ბრძოლა გამართა, რომელიც „აქლემის ბრძოლის“ სახელითაა ცნობილი. ამ ბრძოლაში მან გაიმარჯვა. მისი მოწინააღმდეგეები, რომლებიც აჯანყებას ედგნენ სათავეში, მოკლეს, აიშა კი უსაფრთხოდ დააბრუნეს მედინაში.¹¹⁹

იმამ ალის მიერ სამართლიანობაზე აგებულ ხელისუფლებასა და სახალიფოში ისლამის პრინციპების აღორძინებას ადამიანების გარკვეული ჯგუფი ვერ ეგუებოდა. მათ ჩამოყალიბეს ალის მოწინააღმდეგეთა ჯგუფი, რომლებიც ორგანიზებულად დაუპირისპირდნენ მას.¹²⁰

სირიის გამგებელ მუავიას ჯერ კიდევ ალის გახალიფებამდე რამდენიმე წლით ადრე, სირიაში ყოფნისას ხალიფად გახდომის სურვილი გაუჩნდა და ამისთვის მზადებასაც კი შეუდგა. მუავიას ეს განზრახვა ცნობილი იყო იმამ ალისთვის. ხალიფად გახდომის შემდეგ ალიმ ბრძანება გასცა, მუავიას სირიის გამიგებლობიდან გადაყენების შესახებ. მუავია ალის ბრძანებას არ დაემორჩილა. ამ დაპირისპირების შედეგი ის იყო, რომ მათ შორის ბრძოლა გამართა (სიფეინის ბრძოლა). მუავიამ იმამ ალის ჯარში არეულობა შეიტანა. აქედან

¹¹⁸ "Druze in Syria". Harvard Divinity School. Harvard University Press. Archived from the original on 9 December 2023. Retrieved 9 December 2023. გვ. 18-20.

¹¹⁹ چرا ۴ حضرت ب ۴ علی(ع)، راب ۵ و ۶، راب ۵ و ۶، راب ۵ و ۶ (перс.). سنایا (29 июля 2013). Дата обращения: 8 сентября 2021. Архивировано 8 сентября 2021. гв. 32-37.

¹²⁰ چرا ۴ حضرت ب ۴ علی(ع)، راب ۵ و ۶، راب ۵ و ۶، راب ۵ و ۶ (перс.). سنایا (29 июля 2013). Дата обращения: 8 сентября 2021. Архивировано 8 сентября 2021. гв. 41.

გამომდინარე, ალი ჯარის დაჟინებული მოთხოვნით იძულებული გახდა მოლაპარაკებაზე დათანხმებულიყო მუავიასთან.¹²¹

მათ შორის მოლაპარაკება უშედეგო აღმოჩნდა, რადგან ამ მოლაპარაკების დროს მუავიას სურვილი აშკარად გამოჩნდა. ამ მოლაპარაკებების დასრულების შემდეგ იმამ ალის ჯარის ერთმა ნაწილმა უკმაყოფილება გამოთქვა მოლაპარაკების შედეგებზე და ალის დაუპირისპირდა.¹²²

კასითინის ბრძოლა ჰიჯრის 37 წელს მოხდა. ეს ბრძოლა ისტორიაში „სიფეინის ბრძოლის“ სახელით არის ცნობილი.

ამ მოლაპარაკებების შედეგებით უკმაყოფილო იმამ ალის მხარდამჭერების ერთმა ჯგუფმა ალისგან მოითხოვეს მოლაპარაკების დროს მიღწეულ პირობებზე უარის თქმა. ალი მათ ამ მოთხოვნას არ დაეთანხმა. ამის გამო, ამ ჯგუფმა, ალის წინააღმდეგ ჯარი შეკრიბა. ბრძოლა მათ შორის გაიმართა ნეჰრევანთან. ამ ბრძოლაში ალიმ გაიმარჯვა, მაგრამ მათ შორის დაპირისპირება ამით არ დასრულებულა.¹²³

ოთხი წლისა და ცხრა თვის ხალიფობის შემდეგ, 661 წელს (ჰიჯრის 40 წელს 19 რამაზანის თვეს) ღამით იმამ ალისთან იმ დაპირისპირებულებიდან ერთ-ერთმა მარიგინმა აბდულრაჰმან იბნ მულჯანმა ქუფას მეჩეთში ნამაზზე მდგარ ალის სასიკვდილო ჭრილობა მიაყენა. ამ შემთხვევიდან, იმამ ალი ორი დღის შემდეგ გარდაიცვალა.¹²⁴

იმამ ალი ნაჯაფში (ერაყში) დაკრძალეს. ირანის ქალაქ ყუმთან ერთად ნაჯაფი გახდა და დღემდე რჩება შიიტური სწავლების ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვან ადგილად. მომლოცველებისათვის ნაჯაფი და ყუმი ძალიან მნიშვნელოვანი ლოკაციაა.

იმამ ალის მნიშვნელობა შიიტური ისლამის რელიგიური და ინტელექტუალური ცხოვრების ყველა ასპექტში, გადაუჭარბებლად, ხაზგასმის ღირსია. შიიტებისათვის ყოველწლიურად რამადანის თვის 19-დან 21-მდე, სამ დღიანი პერიოდი ინტენსიური ლოცვისა და ღვთისადმი ვედრების დროა, რაც აღნიშნავს ალის სიცოცხლის ბოლო სამ დღეს. ბევრი შიიტი ამ პერიოდის ღამეებს, რომელსაც „აჰია“-ს უწოდებენ, მეჩეთებში

¹²¹ Ibn Muldjam / Veccia Vaglieri L. // Encyclopaedia of Islam. 2nd ed : [англ.] : in 12 vol. / ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs et al. — Leiden : E.J. Brill, 1960—2005. (платн.). გვ. 119.

¹²² Ibn Muldjam / Veccia Vaglieri L. // Encyclopaedia of Islam. 2nd ed : [англ.] : in 12 vol. / ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs et al. — Leiden : E.J. Brill, 1960—2005. (платн.). გვ. 121.

¹²³ <https://www.britannica.com/biography/Ali-Muslim-caliph>

¹²⁴ <https://www.britannica.com/biography/Ali-Muslim-caliph>

ატარებს. ამით გამოიხატება იმამ ალისადმი ერთგულება, არა მხოლოდ როგორც წინასწარმეტყველის მემკვიდრისა, არამედ როგორც პირველ იმამის და ყველა შემდგომი იმამის წინაპარის მიმართ. იმამ ალის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია შიიზმის რელიგიურ ცნობიერებაში.

იმამ ალიმ მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრება გაატარა ღვთისადმი მორჩილებასა და მსახურებაში. ის ასევე იყო მმართველი, რომელსაც შეეძლო ომები ეწარმოებინა სხვა სახელმწიფოებთან, როგორც თავდაცვის, ისე მისი სახელმწიფოს ტერიტორიის გაფართოების მიზნით, მაგრამ ეს არ გააკეთა. იმამმა იცოდა თავისი პოლიტიკური ოპონენტების გეგმების შესახებ. ზოგიერთი მათგანს, ნათესავებსაც კი, სურდათ მისი პოზიციით სარგებლობა. ოპონენტებმა იცოდნენ, რომ როცა ძალაუფლება ალის ხელში იქნებოდა, მათი წარსული საქციელის გამო დაისჯებოდნენ, ამიტომ მის წინააღმდეგ ამოქმედნენ და ბრძოლა გამოუცხადეს მას.

ალი იბნ აბუ თალიბს, რომლის მფლობელობაში არაერთ ქვეყანა იყო, თავისთვის სასახლეს კი არ აუშენებია. ის ცხოვრობდა ერაყში ქუფას მეჩეთის მახლობლად მოკრძალებულ სახლში.

დიდია იმამის წვლილი ფილოსოფიის, სოციოლოგიის, განათლებისა სხვადასხვა დარგების განვითარებაში. იმამ ალი წინასწარმეტყველ მუჰამადის მსგავსად იყო მორწმუნე, პროგრესულად მოაზროვნე და რეფორმატორი.

იმამ ალის ჰყავდა განსაკუთრებული ერთგულებით გამირჩეული თანამებრძოლები.¹²⁵ მაგალითად, მალიქ აშთარ ნახაის რამდენიმე სტრიქონში დახასიათება შეუძლებელია. აღსანიშნავია მალიქის დახასიათება, რომელიც მოცემულია იმამ ალის მიერ ეგვიპტელებისადმი მიწერილ წერილში: „მე გიგზავნით ეგვიპტის სამართავად ღვთის ერთ-ერთ ღირსეულ მსახურს, რომელიც მუდამ ფხიზლობს ხიფათის მოლოდინში, არ ეშინია და არ აქცევს ზურგს თავის მტრებს. ვინც ბოროტებას აკეთებს, მის მიმართ ცეცხლზე უარესია. მოუსმინეთ მის სიტყვებს და შეასრულეთ მისი ბრძანებები“. ¹²⁶ იმამ ალის ეკუთვნის შემდეგი შეფასება მის შესახებ: „მალიქი ჩემთვის იყო ის, რაც მე ვიყავი წინასწარმეტყველისთვის“.¹²⁷

¹²⁵ <https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion>

¹²⁶ <https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion>

¹²⁷ [.https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion](https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion)

მალიქმა დიდი სიმამაცე და თავდადება გამოიჩინა სიფაინის ომში. მუავიამ მას ალის მარჯვენა ხელი უწოდა. სიფაინიდან დაბრუნების შემდეგ ალიმ იგი ეგვიპტის მმართველად დანიშნა. მალიქის გარდაცვალების შემდეგ ძალიან შეპრწუნდა. იმამ ალიმ ამ შეუდარებლად მამაცი მეომრის გამო თქვა: „თუ მალიქი მთა იყო, მაშინ მხოლოდ მაღალი თუ ქვა იყო, მაშინ მხოლოდ ყველაზე ძლიერი. ჩვენ ვერასდროს ვიხილავთ სხვა ადამიანს, ისეთი, როგორიც მალიქია“.¹²⁸

უვეის კარანი იყო ასკეტი და მისტიკოსი. იემენში ის აქლემების ქარავანს წინამძღოლობდა. მან დედას ნებართვა სთხოვა, რომ წასულიყო მედინაში წინასწარმეტყველ მუჰამმადთან შესახვედრად. დედამ ნება დართო, უკან დაბრუნების იმედით. მედინაში ჩასულ უვეუსს მუჰამმადი იქ არ დახვდა. უვეისი უკან დასაბრუნებელ გზას გაუდგა ისე, რომ წინასწარმეტყველი არ უნახავს. როდესაც წინასწარმეტყველი დაბრუნდა მედინაში და შევიდა სახლში, ალის ჰკითხა: „რა არის ეს სინათლე, რასაც მე აქ ვხედავ?“ ალიმ უპასუხა, რომ აქლემის წინამძღოლი, სახელად უვეისი, მოვიდა მის სანახავად იემენიდან და რამდენიმე საათის შემდეგ გაბრუნდა უკან. წინასწარმეტყველმა თქვა: „მან დატოვა ეს შუქი საჩუქრად ჩემს სახლში“.¹²⁹ წინასწარმეტყველმა უვეისს ყოვლისშემძლე სული უწოდა.¹³⁰ უვეის კარანი იმამ ალისთან სიფაინში მივიდა და მას ერთგულების ფიცი დაუდო. უვეისი სიფაინში იმამ ალისთან გვერდიგვერდ ირძოდა. ის ამ ბრძოლაში დაიღუპა.

მუჰამედ იბნ აბუ ბაქრი იყო იმამ ალის განსაკუთრებული თანამებრძოლი. თითქმის მისი შვილი. ჯამალისა და სიფეინის ომებში ის იბრძოდა ალის გვერდით. ის ამ ბრძოლებში გამოირჩეოდა გამბედაობითა და თავდადებით. მუჰამედი, სიფეინის ბრძოლის შემდეგ, იმამ ალიმ ეგვიპტის მმართველად დანიშნა. ეგვიპტელები აჯანყდნენ მუჰამედის წინააღმდეგ - მუავიას ინტრიგების შედეგად და მოკლეს.

მისმა გარდაცვალებამ იმამ ალი ძალიან დაამწუხრა. გარდა იმისა, რომ მუჰამედი იყო იმამ ალის ერთგული თანამებრძოლი, დედა ასმა უმადისის ასული, მისი ნათესავი იყო.¹³¹

¹²⁸ <https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion>

¹²⁹ <https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion>

¹³⁰ <https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion>

¹³¹ <https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion>

4. მაისამ ტამარი იყო იმამ ალის ერთ-ერთი განსაკუთრებული თანამებრძოლი. მაისამის ალი ძალიან უყვარდა, რის გამოც ის ჩამოახრჩვეს.

მაისამს ალიმ ასეთი დასასრული უწინასწარმეტყველა და ის ფინიკის ხეც კი აჩვენა, რომელზეც მას ჩამოახრჩობდნენ. მაისამი ამ ხეს დროდადრო რწყავდა და მასთან ლოცვებს კითხულობდა.¹³²

კომილ იბნ ზიადი იმამ ალის ერთ-ერთი განსაკუთრებული თანამებრძოლი იყო. ისიც ალის ერთგულების გამო დასაჯევს სიკვდილით.¹³³

6. აბდულა იბნ აბასი იმამ ალის ბიძაშვილი, მისი ერთ-ერთი განსაკუთრებული თანამებრძოლი და ფავორიტი იყო. ის ჭკუითა და გამჭრიახობით გამოირჩეოდა, ამიტომ, სიფეინის ბრძოლაში ალიმ ის ერთ-ერთ სარდლად დაასახელა, მაგრამ ალის მისი მეომრები არ დაეთანხმნენ. იბნ აბასი, როგორც იმამ ალის მიმდევარი და ჭეშმარიტი შიიტი, ძალიან დაამწუხრა იმამ ალის მოწამეობრივმა სიკვდილიმა და გამუდმებით გლოვობდა ალის.¹³⁴

კანზარი იმამ ალის განსაკუთრებული მსახურობის გამო დააპატიმრეს. მისგან მოითხოვეს, უარი ეთქვა ალის მიმდევრობაზე (შიიზმზე), რაზეც კანზარმა უარი თქვა. მისგან უარის მიღებით განრისხებულებმა, უთხრეს აერჩია, როგორ მოეკლათ. კანზარის პასუხი იყო, მოეკლათ, როგორც უნდოდათ. ის სიკვდილით დასაჯეს.¹³⁵

რუშიდ ჰიჯრი იმამ ალის ერთ-ერთი რჩეული თანამოაზრე იყო. იმამ ალიმ მას უთხრა, რომ როგორც ამქვეყნად, ასევე იმქვეყნად, შენ ჩემთან იქნებიო. ლეგენდის მიხედვით, ერთ დღეს, იმამ ალი თანმხლებ პირებთან ერთად ფინიკის ხეობაში წავიდა და ხის ქვეშ დაჯდა. მისმა თანამგზავრებმა რამდენიმე ფინიკი აკრიფეს და იმამს მიუტანეს. რუშიდმა წამოიძახა: „რა გემრიელი ფინიკია!“ ალიმ თქვა; „რუშიდ, შენ ამ ხეზე ჩამოიხრჩობი“. ¹³⁶

¹³² <https://arabic.balaghah.net/content/>

¹³³ <https://arabic.balaghah.net/content/>

¹³⁴ <https://www.imamali-ali.com/ru/>

¹³⁵ <https://www.imamali-ali.com/ru/>

¹³⁶ <https://www.imamali-ali.com/ru/>

იმ დღიდან რუმიდი ყოველდღე მოდიოდა ამ ხესთან და რწყავდა მას. ერთ დღეს რუმიდმა შენიშნა, რომ ხის ტოტი მოტყდა. ის მიხვდა, რომ მისი აღსასრული ახლოვდებოდა¹³⁷ ის მართლაც იმ ფინიკის ხეზე ჩამოახრჩვეს.¹³⁸

9. სუჰაილ იბნ ჰუნაიფი ალის ერთ-ერთი გულწრფელი მიმდევარია, რომელიც მამაცურად იბრძოდა სიფეინში. ის გარდაიცვალა ქუფაში სიფეინიდან დაბრუნების შემდეგ. სუჰაილი ასევე მონაწილეობდა წინასწარმეტყველ მუჰამადის ბრძოლებშიც. სუჰაილი სანდო ადამიანი იყო. იმამ ალი, როდესაც ბასრაში წავიდა საბრძოლველად, სუჰაილი დატოვა მედინაში მის ადგილას.

ძმები საასათ იბნ სუჰანი და ზაიდინ იბნ სუჰანი იყვნენ ალის განსაკუთრებული თანამებრძოლები, რომლებიც დაიღუპნენ ერთ-ერთ ბრძოლაში, რიმელიც ალიმ მოწინააღმდეგეებთან გამართა.¹³⁹

ამმარ იასირი ქუფას მმართველი, რომელიც გამუდმებით ესაუბრებოდა ქუფელ ხალხს იმამ ალის უპირატესობაზე. ეს შეიტყო თუ არა ხალიფა ომარმა, იგი გადააყენა ქუფას მმართველობიდან. ამარი თავგანწირვით იბრძოდა სიფეინში და მოწამეობრივად დაიღუპა კიდევ ამ ბრძოლაში.¹⁴⁰

იმამ ალის მრავალი ერთგული თანამებრძოლი ჰყავდა, რომლებსაც ის სრულად ენდობოდა. მათი ნაწილი, იმამ ალისადმი ერთგულების გამო, სასტიკად დაისაჯა.

დასკვნა

მიუხედავად იმამ ალის მიმართ არსებული მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობისა, მან გადამწყვეტი როლი ითამაშა შიიტური ისლამის რელიგიური და ინტელექტუალური ცხოვრების ჩამოყალიბებაში. მას მხარს უჭერდნენ ერთგული მიმდევრები და თანამებრძოლები, რომელთაგან მხოლოდ მცირე ნაწილზე ვისაუბრეთ წინამდებარე ნაშრომში.

¹³⁷ <https://www.imamali-ali.com/ru/>

¹³⁸ <https://www.imamali-ali.com/ru/>

¹³⁹ <https://old.makarem.ir/>

¹⁴⁰ <https://old.makarem.ir/>

გამოყენებული ლიტერატურა

1. იმამ ალის გამონათქვამები. თარგმნა ი. მამედლიმ. თბილისი, 2002.
2. იმამ ალის გამონათქვამები. თარგმნა ი. მამედლიმ. თბილისი, 2007.
3. იმამ ალის გამონათქვამები. თარგმნა ი. მამედლიმ. თბილისი, 2018.
4. ლინკსი დ. ცხოვრება მუჰამადისა. თბილისი (საქართველო), 2008.
5. სეიდ ჯაფარ შაჰიდი, ცხოვრება მუჰამადისა. სპარსულიდან თარგმნა ნ. ბართაიამ. თბილისი, 2008.
6. ფაშვი. მ წმინდა იმამების ცხოვრება და მოღვაწეობა ისტორიის გადასახედიდან. სპარსულიდან აზერბაიჯანულად თარგმნა რ. იგიდოვმა. აზერბაიჯანულიდან ქართულად თარგმნა ო. ქაზიმოვმა. თბილისი, 2016.
7. "Druze in Syria". Harvard Divinity School. Harvard University Press. Archived from the original on 9 December 2023. Retrieved 9 December 2023.
8. "Sahih Muslim 1532b - The Book of Transactions - ال - ب ي و ع ك تاب - Sunnah.com - Sayings and Teachings of Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)". sunnah.com. Retrieved 26 January 2024.
9. Jumpto:a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z aa ab ac ad ae af ag ah ai Afsaruddin & Nasr 2023.98. Al-Nawawi, Yahya bin Sharaf. Tahdhibul Asma Wal Lughat. Rufoof. pp. vol. 1. ISBN 9786338026356.
10. Jumpto:a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z aa ab ac ad ae af ag ah ai aj ak al am an Poonawala 1982.
11. Jump up to:a b c d e f Buehler 2014,
12. Jump up to:a b Schmucker 2012.
13. Jump up to:a b Madelung 1997,
- 14 Ibn Muldjam / Veccia Vaglieri L. // Encyclopaedia of Islam. 2nd ed : [ანგლ.] : in 12 vol. / ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs et al. — Leiden : E.J. Brill, 1960—2005. (платн.)
15. Levi Della Vida & Khoury 2012.
16. Nasr et al. 2015
17. Qutbuddin 2006.
18. Shah-Kazemi 2019, pp. 89–90.
19. دگ وید نمی اب و ت راب، (ع) علی حضرت ب ه چرا (перс.). ای سنا (29 июля 2013). Дата обращения: 8 сентября 2021. Архивировано 8 сентября 2021.
20. <https://www.britannica.com/biography/Ali-Muslim-caliph>

21. <https://www.al-islam.org/media/how-did-imam-ali-treat-jews-christians-there-compulsion-religion>
22. <https://arabic.balaghah.net/content/>
23. <https://www.imamali-ali.com/ru/>
24. <https://old.makarem.ir/>